

Ethisch ontwerpen
trends vertaald naar nieuw denken over openbare ruimte

drs. Ing. Paul Hamaekers
Kragten b.v.
ph@kragten.nl

ing. Harry van Duijnhoven
Kragten b.v.
hvd@kragten.nl

ing. Gertjan Hanckmann
Kragten b.v.
gh@kragten.nl

Bijdrage aan het Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk
20 en 21 november 2014, Eindhoven

Samenvatting

Ethisch ontwerpen: trends vertaald naar nieuw denken over openbare ruimte

Ethisch ontwerpen gaat niet over mooi of lelijk. Het gaat ons inzien over het verantwoord omgaan met de openbare ruimte. Of iets verantwoord is hangt af van de gebruikswaarde van die ruimte voor de gemeenschap. Door diverse maatschappelijke trends zoals vergrijzing, individualisering en zelfontplooiing is de maatschappij aan het veranderen. Neem nog mee de transitie naar de participatiemaatschappij en dan kun je niet blijven ontwerpen op de traditionele manier. De gebruiker dient centraal te staan en de overheid dient uitsluitend te faciliteren. Ook de openbare ruimte en het ontwerpproces dient hier op afgestemd te zijn.

Hierbij is de burger zelf aan zet! Zowel bij de inrichting, de uitvoering als instandhouding van onze gemeenschap. Het ontwerp staat dan ook ten dienste van deze gemeenschap.

Het ontwerpproces moet gestart worden vanuit de waarom-vraag. Inzicht in de reden waarom men iets wil geeft inzicht in de manier waarop we het moeten gaan inrichten. Dit noemen wij belevingsmanagement. Op een integrale wijze wordt het fysiek domein gekoppeld aan het sociaal-maatschappelijke domein en wordt een openbare ruimte gecreëerd die wordt gebruikt waarvoor hij bedoeld is. Hierbij wordt niet geredeneerd vanuit een specifiek vakgebied maar wordt uitgegaan van de wens en behoefte van de gebruiker.

Deze verandering heeft ook gevolgen voor de ontwerpers. Ontwerpen zal niet meer plaatsvinden vanuit de norm maar om integraal te kunnen ontwerpen wordt meer vakinhoudelijke diepgang gevraagd.

1. Inleiding

Wat is nu precies ethiek? Als we het woordenboek erop naslaan dan vinden we de volgende definitie:

Ethiek of moraalwetenschap is een tak van de filosofie die zich bezighoudt met de kritische bezinning over het juiste handelen. In algemene zin probeert ethiek de criteria vast te stellen om te kunnen beoordelen of een handeling als goed of fout kan worden gekwalificeerd en om de motieven en consequenties van deze handeling te kunnen evalueren. In de ethiek vraagt de filosoof zich af wat de uiteindelijke norm is voor het menselijk handelen.

De beoordeling of een handeling goed of fout is, is daarbij echter wel tijdafhankelijk. Wat vandaag goed is kan morgen fout zijn. Daarom is onze bijdrage ook geen verwijt naar het verleden maar wel een blik op het heden en een doorkijk naar de toekomst.

Kragten heeft 'ethiek' gezien in het licht van de verkeersplanologie en de term vertaald naar het verantwoord omgaan met de openbare ruimte, zodanig dat maximale gebruikswaarde wordt gecreëerd voor de gebruikers oftewel voor de gemeenschap. Want dat is waar onze ontwerpers en plannenmakers het uiteindelijk allemaal voor moeten doen. Slechts een openbare ruimte die een bijdrage levert aan de gemeenschap is in onze ogen een ethisch verantwoorde openbare ruimte die zorgdraagt voor een hoge gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde.

Deze benadering is ingegeven door maatschappelijke trends en als gevolg daarvan de veranderende rol van de overheid. In een tijd van vergrijzing, individualisering en zelfontplooiing is het gedachtegoed van de verzorgingsstaat verleden tijd en maken we meer en meer plaats voor een participatiesamenleving, waarin eenieder maximaal wordt gefaciliteerd om aan 'het maatschappelijk verkeer' deel te nemen. De overheid faciliteert slechts en wordt de verantwoordelijkheid steeds meer bij de burger zelf neergelegd. Dit betekent dat de rol van de plannenmakers én de overheid mee moet veranderen.

Deze ontwikkelingen leiden tot andere inzichten over hoe om te gaan met de openbare ruimte en het proces dat daar bij hoort. De mening van de professional alleen is niet langer bepalend over hoe de openbare ruimte er uit moet komen te zien. Veel meer gaat het om de gebruiker en de manier waarop hij de openbare ruimte ervaart. De gebruiker is immers de gebiedsexpert. Sfeer en beleving zijn hierbij de toverwoorden. Voor ontwerpers betekent dit een benadering in een integraal proces met burgerparticipatie om zo te komen tot verantwoorde keuzes. Burgerparticipatie is weliswaar niet nieuw, maar Kragten benadert vraagstukken uitdrukkelijk veel meer vanuit de 'waarom' vraag. Waarom doen we iets, of waarom willen we een verandering in de openbare ruimte, of waarom wordt deze ruimte zo gebruikt, of waarom draagt dit bij aan de gemeenschap? 'Belevingsmanagement' noemen we dat. Pas als dit soort vragen zijn beantwoord kan verder gediscussieerd worden over 'hoe' vragen die nu nog te vaak alleen onderdeel uitmaken van burgerparticipatie. De waarom-vraag over nut en noodzaak wordt vaak vergeten terwijl de hoe-vragen nooit het doel kan zijn. In onze bijdrage gaan wij hier dieper op in en lichten wij onze filosofie over hoe om te gaan met de openbare ruimte nader toe.

2. Maatschappelijke trends

We zien om ons heen een aantal maatschappelijke trends die ons dwingen anders om te gaan met de openbare ruimte. Denk hierbij vooral aan het vervagen van de functionele grenzen tussen wonen en werken. Steeds vaker werken we thuis op tijdstippen die ons het beste uitkomen, ingegeven door de moderne manieren van communicatie waardoor fysieke aanwezigheid op een werkplek niet langer noodzakelijk is. Ook blijven ouderen steeds langer zelfstandig wonen hetgeen betekent dat zij tot op hoge leeftijd zelfstandig van de openbare ruimte gebruik moeten kunnen blijven maken. Dergelijke ontwikkelingen betekenen iets voor de wijze waarop we ons verplaatsen en het denken daarover. De traditionele principes van ruimtelijke ordening waarbij sprake was van een vrij strikte functiescheiding beantwoordt niet meer aan deze ontwikkelingen waarbij functionele grenzen vervagen.

Daarnaast speelt een rol dat demografische ontwikkelingen zoals vergrijzing en gezinsverdunding, gecombineerd met de economische crisis die sinds 2008 actueel is, ertoe hebben geleid dat vertrouwde zekerheden van onze verzorgingsstaat aan het wankelen zijn gebracht. Het aloude principe van 'Vadertje Staat' is stilaan onbetaalbaar geworden en worden zelfs door groepen mensen niet meer in die vorm geaccepteerd. We gaan steeds meer naar een participatiestaat waarin burgers in toenemende mate zelf verantwoordelijk zijn voor hun eigen ontwikkeling. Waar mogelijk faciliteert de overheid, maar uitvoering en verantwoordelijkheid wordt zoveel mogelijk bij private partijen en individuen neergelegd. Dit heeft consequenties voor de inrichting en organisatie van de openbare ruimte en de gewijzigde rol van iedere belanghebbende hierin.

De hervorming van de gezondheidszorg waarbij in het kader van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) per 1-1-2015 de zorgtaken vanuit het Rijk decentraal bij de gemeente worden neergelegd speelt hierbij ook een belangrijke rol. Immers, gemeenten zijn uit oogpunt van kostenbesparing meer dan ooit gebaat bij een samenleving waarin burgers gezond leven. Sport en bewegen verdienen dan ook de nodige aandacht en leidt ertoe dat we moeten omgaan met een toenemend gezondheids- en duurzaamheidsbesef.

Had de overheid voorheen vooral een zorgplicht en wist de overheid wel wat goed voor ons was. De laatste jaren zien we hierin een kanteling met gevolgen voor het planproces. Plannen en ontwerpen worden niet langer door de experts achter de tekentafels bedacht, maar steeds meer in open planprocessen waarbij de gebruikers mogen meepraten over HOE het eruit moet komen te zien.

Vanuit het traditionele denken van burgerparticipatie zien we nu de volgende stroming, namelijk die waarbij het initiatief bij de burger ligt en de overheid niet primair verantwoordelijk is voor wat er in de openbare ruimte gebeurt. Burgers zelf zijn aan zet! Voor de overheid betekent dit dat zij vooral faciliteren en eventueel ondersteunen in plaats van bovenaf bepalen wat er moet gebeuren. In dit speelveld zullen wij ook als ontwerpers en vakmensen anders moeten acteren.

Al met al diverse trends die invloed hebben op onze maatschappij.

3. Onze boodschap: een andere benadering in denken over de inrichting van de openbare ruimte

Voornoemde maatschappelijke trends en de veranderende rol van de overheid hebben tot gevolg dat in de ogen van Kragten het fysiek / ruimtelijke domein anders benaderd moet worden. Openbare ruimte is weliswaar fysiek domein, maar de verantwoording van investeringen komt steeds vaker uit de sociaal-maatschappelijke context. De belangrijkste vraag die we ons bij ingrepen in de openbare ruimte dan ook moeten stellen is 'Waar doen we het nu eigenlijk voor?' Niet alleen omdat er een technische nut en noodzaak is (bijvoorbeeld regulier groot onderhoud), maar veel meer om gebruikswaarde toe te voegen waardoor de kwaliteit van de openbare ruimte en het gehele maatschappelijk verkeer wordt verhoogd. We redeneren daarbij vanuit begrippen als interactie, ontmoeten en bewegen. Letterlijk bewegen uit oogpunt van gezondheid, maar ook figuurlijk bewegen waarbij we ontmoetingen tussen mensen stimuleren en zien als essentieel onderdeel van leefbaarheid. Het organiseren van programma's rondom bepaalde plekken in de openbare ruimte kan een extra boost geven aan deze beweging en beleving. Een plek gaat leven als er iets te doen is. Dan ontstaat er 'iets'.

'Hoe' dit vervolgens wordt ingevuld is volgens ons confectie en bestaat 'slechts' uit het materialiseren van hetgeen uit de 'waarom' vraag is gekomen.

Daarop voortbordurend pleit Kragten voor een integrale benadering waarin mobiliteit en verkeer niet als doel op zich wordt gezien, maar als afgeleide van onze maatschappelijke activiteiten. De discipline Verkeer en Vervoer zet zich vanuit een toenemende sociaal-maatschappelijke verantwoordelijkheid in op het scheiden van strijdige activiteiten. De filosofie van Duurzaam Veilig is daarbij een uitstekend gedachtegoed. De essentie van Duurzaam Veilig is het voorkomen van ernstige verkeersongevallendoor een systematische aanpak van risico factoren vanuit een totaalvisie. Belangrijk kenmerk van Duurzaam Veilig is dat niet het systeem maar de mens als uitgangspunt wordt genomen. De openbare ruimte vraagt op veel plaatsen een aanpassing van de openbare ruimte en de omgeving (vorm)Daardoor wordt het werkelijke gedrag (gebruik) in overeenstemming gebracht met het beoogde gedrag. Een ethische benadering van de openbare ruimte zou hier goed in passen. Wanneer bijvoorbeeld gekeken wordt naar het aspect barrièrewerking dan willen we met het oog op participatie, interactie, ontmoeten en bewegen juist barrières verminderen. Een uitgekiend wegontwerp kan hieraan bijdragen, maar wanneer enkel en alleen 'volgens het boekje' wordt ontworpen ontstaat er een wegprofiel dat verkeerskundig klopt, maar dat onvoldoende bijdraagt aan het functioneren van gemeenschappen.

Interactie en ontmoetingen worden tot stand gebracht door zogenaamde 'robuuste structuren'. Wij denken hierbij aan verbindingen die mensen in de breedste zin bij elkaar brengen. Daarbij is niet alleen de infrastructuur van belang, maar dient vooral samenhang gezocht te worden met de ruimtelijk-functionele omgeving. Verbindingen dienen een stad, dorp of wijk niet op te knippen, maar dienen juist samenhang interactie en beweging te versterken. Pas dan is er sprake van een robuuste structuur en een leefbare gemeenschap.

Een structuur die terugkomt in de oorsprong van onze oude steden waarbij openbare ruimtes er waren t.b.v. de vorming van gemeenschappen', 'identiteit' en 'verrijking van het openbaar leven en waarbij wonen, werken en bereikbaarheid een samenhangend weefsel vormden.

Kragten wil deze sociale component dan ook nadrukkelijk toevoegen aan het wegontwerp. Dit vereist maatwerk maar ook lef die bij uitstek door de lokale gebruikers kan worden ingebracht. Wij pleiten er dan ook voor om vooral de filosofie van het gedachtengoed en ontwerpprincipes in het achterhoofd te houden en deze vooral te toetsen aan de 'waarom'-vraag en de wensen van de gebruikers. Pas dan is er in onze ogen sprake van een robuuste structuur die voor de lange termijn zijn verkeerskundige functie kan vervullen in combinatie met de wensen ten aanzien van leefbaarheid en beleving.

4. Proces: naar het ethisch ontwerpen van de openbare ruimte

Om daadwerkelijk invulling te kunnen geven aan dit nieuwe denken is een nieuwe benadering noodzakelijk. Hier ligt ons inziens de relatie met het thema 'ethiek'. Het anders denken over de openbare ruimte betekent ook het anders insteken van processen en het anders omgaan met het betrekken van burgers en belanghebbenden. Dit vergt anders omgaan met ons vakgebied en het inzetten van onze expertise. Immers, we doen het primair voor de gebruiker en niet voor onszelf of omwille van de goedkeuring van onze vakgenoten.

Dat betekent dat de vakmensen een andere attitude aan moeten nemen in ontwerpprocessen. In het verleden was de benadering voor het plannen van de openbare ruimte projectgedreven en telkens vanuit een specialisme. Ontwerpen van openbare ruimtes zijn/waren vaak een intellectuele oefening in wat een individu gelooft wat mooi of aantrekkelijk zou zijn, doch niet gebaseerd op de activiteiten of gebruiksgewoontes die de ruimte zou moeten of kunnen ondersteunen. Kragten hanteert een nieuwe benadering vanuit plaatsgedreven en vanuit de bewoners. In feite moet een product ontstaan dat tot stand is gekomen voor de gebruikers en niet voor de vakmensen.

Dat wil niet zeggen dat we al onze expertise overboord moeten gooien. Juist het integraal samenbrengen van een aantal disciplines geeft breed inhoud aan discussies en processen, waardoor goed geadviseerd moet worden aan de gebruikers. Draagvlak blijft essentieel, maar wordt gecreëerd door de wensen van de gebruiker centraal te stellen. Ontwerpers faciliteren dit proces, brengen kennis en ideeën in en geven concreet vorm aan de gewenste invulling van de gebruikers. Dat is wat wij in dit kader onder ethiek verstaan: een primair op de gebruikers gericht ontwerpproces om zodoende een ontwerp te realiseren dat voor langere tijd blijft functioneren. En functioneren betekent niet dat het technisch of normatief in stand blijft maar functioneren betekent dat de plek gebruikt wordt. Om te refereren aan de 'norm voor het menselijk handelen': het is niet langer de professional die vanuit zijn expertise de gesegmenteerde norm oplegt, maar het zijn de gebruikers die in samenspraak met de experts de integrale norm bepalen. Pas dan is er sprake van een goed functionerende, ethisch verantwoorde, inrichting van de openbare ruimte. Dat is de boodschap die we willen uitdragen.

Centrale vraag is: "Wat is de rol van de ontwerper voor het inrichten van de openbare ruimte. In tegenstelling tot het traditionele proces voor het ontwerpen van de openbare ruimte is een plaatsgebonden benadering altijd breder van aard dan een benadering die primair ontwerp gestuurd is. Deze benadering creëert een ruimte en niet een ontwerp. Dit vergt een andere rol van de ontwerpers. Zij moeten zich realiseren dat zij niet langer hun ideeën kunnen vertalen naar een plan, maar dat gedurende het proces met de gebruikers hun inbreng verwacht wordt om belangen af te wegen en verantwoorde keuzes te maken. Gelet op de nieuwe structuur en rol van iedereen is er veel meer sprake van een ontwikkelplan in plaats van een vast omljnd ontwerp. Dit vergt overigens veel meer vakkennis en vakinhoudelijke diepgang bij de experts omdat niet vanuit een norm maar vanuit een integrale waarde geadviseerd moet worden.

Deze integrale waarde gaat echter verder dan alleen het fysieke domein. Nadrukkelijk dient de koppeling met het sociaal-maatschappelijke domein gemaakt te worden. De fysieke inrichting moet ten dienste staan van de gemeenschap. Hiermee wordt de waarom-vraag vertaald naar de hoe-vraag.